

Balásné Szalai Edit

A birtokos személyjeles tárgy a mordvinban és a magyarban

A tárgyi viszony a nyelv univerzális jelenségei közé tartozik, az emberi gondolkodás legáltalánosabb vonását jeleníti meg a nyelvben. A tárgyas szerkezetek elemzése sokoldalú megközelítésben lehetséges, vizsgálatom tárgyául a birtokos személyjeles tárgyas szó szerkezeteket választottam a magyar és a mordvin nyelvben. A cselekvés tárgya minden nyelvben létező jelenség, a nyelv mély szerkezeti kategóriái közé tartozik. Az egyes nyelvekben az azonos tartalom különböző módon realizálódik. A mondatban a tárgy azzal a mondatrészsel van a legszorosabb kapcsolatban, amelynek a jelentését pontosabban meghatározza. A tárgy fogalma viszonyt jelent, amely valamely cselekvő és valamely létező között fennáll akkor, amikor ez a cselekvés a létezőre irányul (Lavotha 1953: 200).

Az igei és a névszói határozottság a magyarban is és a mordvinban is jelölt, morfológiai, szintaktikai szempontból azonban különbözőképpen fejlődött. A tárgyas szintagma felépítésének szabályait mindkét szerkezettől oldaláról bemutatom. A magyar és a mordvin nyelv genetikailag az uráli nyelvcsalád tagja, a kapcsolat közöttük a finnugor egység felbomlásával megszűnt, azonban a két nyelv között viszonylag nagyszámú tipológiai egyezés van. A finnugor ágon belül az ugor nyelvekben és a mordvinban alakult ki határozott igeragozás annak ellenére, hogy a mordvin és az ugor nyelvek egymásra nem hatottak, közelebbi kapcsolatban nem álltak. Mindkét nyelvben megvalósul a névszói determináció is, a magyar nyelvben a határozott névelő segítségével fejezhető ki a névszó határozottsága, a mordvinban határozott névszóragozás alakult ki. A determinatív igeragozás és a névszói determináció a tárgyas szintagmában összekapcsolódik.

A magyarban az akkuzatívuszrag kizárólag a tárgyhoz járul, azaz a tárgyeset ragja a tárgy esetragja.

A mordvinban nincs egy, csak a tárgy jelölésére alkalmas eset. A tárgyas szintagma főlérendelt tagja a tranzitív igével alkotott szerkezetekben nominatívusz, genitívusz-akkuzatívusz, ablatívusz, illetve inesszívuszi esetragokat vehet fel. A mordvinban a tárgyas viszony csak a tárgyon való jelölése sokkal gyakoribb, mint a magyarban, mivel határozott tárgy mellett is lehetséges az általános ragozás használata.

Az uráli nyelvekben a névszói determinálás egyik legáltalánosabb eszköze a birtokos személyjellel történő determináció.

A birtokos személyjelek közös eredetre vezethetők vissza, az uráli nyelvek a birtoklást a névszókhoz járuló személyes névmásokból agglutinálódott birtokos személyjelek segítségével fejezik ki.

Mindkét nyelv birtokos személyjelei hasonló módon alakultak ki, csupán a többes számú birtokos esetén figyelhetünk meg eltérést. A magyarban a többes számi *-i* birtoktöbbsesítő jel látja el ezt a feladatot; házam~házaim, házad~házaid stb., a mordvinban a morfémák változnak egyes számban a birtokos számától függően:

<i>kudo-m</i>	'házam'	<i>kudo-n</i>	'házaim'
<i>kudo-t</i>	'házad'	<i>kudo-t</i>	'házaid'
<i>kudo-zo</i>	'háza'	<i>kudo-nzo</i>	'házai'

Többes számú birtokos esetén az egyes és többes számú birtokos jelentése összekeveredett.

<i>kudo-nok</i>	'házunk'	'házunk, házaink' stb.
-----------------	----------	------------------------

A személyes névmások hangsúlyos helyzetben a birtokszó előtt álltak, hangsúlytalan helyzetben viszont mint személyi szférára utaló enklitikus deiktumok a birtokszó után következtek (Rédei 1997: 32).

A Px-ek determináló funkciójának ősiségét a Px-ek halmozása is bizonyítja, néhány nyelvben előfordul két Px-es alak is. A cseremiszi nyelvű példákban az *awa-m-et* 'az anyám' szó felépítése a következő: tő+Px Sg1+Px Sg2. Az első birtokos személyjel a birtoklást, a második a determinálást fejezi ki (Pusztai 1977: 358).

Az uráli nyelvek egy részében a Px-ek csak determináló jelentésűek is lehetnek anélkül, hogy valamely dologhoz vagy személyhez való kapcsolatot jelölnének. A magyar nyelvben a birtokos személyjeles főnevek elsődlegesen a valamihez való tartozást fejezik ki, ugyanakkor határozottá is teszik a főnevet. A Px-ek csak determinációs használata ritka kifejezési mód. Ilyen funkcióban a Px csak elvétve, bizonyos állandósult kifejezésekben lép föl. Ilyen szavunk például az *apraja-nagyja*. E szó tárgyi funkcióban való megjelenésekor nem tesszük ki a határozott névelőt: *Apraját-nagyját meghívta a búcsúba*. A jelölt birtokos jelzős összetételek egy másik csoportjában, például a *barátfüle*, *vásárfia* stb., a szó Px nélkül nem fordul elő, ám határozottsága nem a birtokos személyjeltől, hanem a névelőtől függ: *vásárfiát hozott: magával hozta a vásárfiát*. Ilyen funkcióban a Px-ek csak elvétve, bizonyos állandósult kifejezésekben lépnek föl.

A birtokos személyjel eredetileg inkább csak valamilyen általános viszonyt, kapcsolatot fejezhetett ki két dolog között, amely tágabb, mint a birtoklás maga; két dolognak valamilyen szempontból való összetartozását jelölhette inkább. Ez a kapcsolat magába foglalja a birtoklást is, determinálást is, de módot ad másféle viszonyok jelölésére is. A determinálás minden birtokos szerkezetben jelen van,

holott leggyakrabban nem az dominál, nem az a legfontosabb információ, amit a beszélő közölni akar.

A birtokos személyjellel történő determinálást az obi-ugor, permi, szamojéd és cseremiszi nyelvek igen gyakran használják. Determináló funkcióban leggyakrabban a Px 3Sg, Px 2Sg használatos, néha azonban a Px 3Pl is.

osztják: *ignə xol tusén* 'Az öreget (öregedet) hol hagytad?'

Az *igən* (öreg) szó egyes szám második személyű birtokos személyjellel van ellátva.

zürjén: *lunis gaža* 'a nap vidám' PxSg3 (Pusztay 1977: 357)

vera|d limjid silema nín. 'Az erdőben a hó elolvadt már.' PxSg2 (Csúcs 1999: 16)

A zürjénben, a votjákban és a cseremiszi nyelvben a 2. személyű alak azt fejezi ki, hogy a szóbanforgó dolog a beszélőhöz vagy a hallgatóhoz valamilyen szempontból közel áll (beszéltek róla, ismerik, jártak ott stb.)

A PxSg3 stilisztikailag közömbös, egyszerű ténymegállapítást fejez ki.

A határozott tárgy kifejezésére PxSg3:

votják: *kin so tipijez pogirtoz...* 'aki ezt a tölgyet kidönti' (Csúcs 1999: 16).

A mordvinban is ritka az ősi Px-es megoldás, a jelenség erejének megkopásával új tendencia alakult ki, létrejött a determinált deklináció.

Erre az ősi, majdnem elfelejtett determináló funkcióra hoz néhány példát Bubrich:

isak čiže parol 'Tegnap (az a nap) jó volt.'

A *čiže* 'nap' szóhoz PxSg3 járul (Bubrich 1953: 80). Példái alapján megállapítható, hogy a PxSg3 leggyakoribb előfordulása különböző természeti jelenségek, meteorológiai és természeti fogalmak (*tenger, égbolt, évszakok, föld, égitestek*) nevéhez kapcsolódva figyelhető meg.

A magyar nyelvben a Px-es tárgyazós szerkezet szabályos alakjától való eltérés is előfordul. Bizonyos esetekben a jelöltség szembeállítható a jelöletlenséggel: *Add a kezéd! Ha az egyezségünk felbontod, nagyon megharagszom! A könyvedet olvasom. Felbontom az egyezségünket.*

Itt a *-t* tárgyrag hiánya áll szemben a *-t* ragos alakokkal, de előfordul, hogy a határozott névelő és a *-t* tárgyrag egyaránt elmarad. Csak az 1. és 2. személyű birtokos személyjel alkalmas arra, hogy a vele ellátott szó a mondatban ragtalan határozott tárgy lehessen: '*Ha levelem megkapod, rögtön válaszolj!*'

Senki sem hallgat rád

Tömlöcöd becsukták

Halld fordulni kulcsát,

Csikorogni a zárt (Petőfi 1966: 315).

Nyelvünkben a Px-es névszó előtt tetszés szerint, illetve a beszéd és szövegkörnyezettől függően hagyjuk el a határozott névelőt. Az élőbeszédben gyakran fordul elő, a tudományos nyelvben lehetőleg kerüljük (Grétsy 1958: 361).

Px-es főnév mellett álló általános ragozású igét találunk néhány nyelvemlékünkben is. Például Pázmány Péter írásában: „*Doctorok írásit minnyájan el nem olvashatunk*”, előfordul Zrínyinél a *Szigeti veszedelemben* (4: 49).

„Annak szabadulását én szívem kíván,

Mert evvel isten **érdemünket öregbít.**” (Bárczi 1980: 184)

Annak ellenére, hogy a birtokos személyjelek határozottá teszik a főnevet, előfordul, hogy a tárgy birtokos személyjeles, az ige mégis általános ragozású.

A partitívuszi értelmű tárgy mellett az általános ragozás később is előfordul, így Csokonainál: „*Igaz hívségemnek egy csekély bizonyosságát adhatok, Sólyomnak bagoly fiát ki láthatott*” (Bárczi 1980: 125).

A meghatározott személyhez tartozó dolgok determinálnak számítanak a mordvinban is. A Px-es főnevek a határozott tárgyat jelölhetik nominatívuszban az erzában.

Е vant, **šapkamgak jortija**, di keđemgak ušosot.

'Nézd, a **sapkámat** is **levettem**, a kezem is kint van (csupasz)' (Keresztes 1990: 84).

bojaros ozaš pši nurdońeń, **kajize šapkazo, varganzo.**

'A bojár beült a meleg szánkóba, **sapkáját, kesztyűjét levetette**' (Keresztes 1990: 82).

Létezik a tárgyesetnek külön alakja a paradigmában, ám jóval ritkábban használatos az előbbinél.

A moksában a Px-es főnév gyakrabban tárgyragos.

a kelažš pockaftažə nurdenc 'A róka széttörte a szánkót. '

mes jordajt' šapkaćeń tolti. 'Miért **dobtad a sapkádat** a tűzbe?'

vačkadəńzə kədənzən , avarğəđ's at' äš

'**Összecsapta kezét** az öreg, és sírva fakadt' (Keresztes 1990: 95).

A valamihez való tartozás kifejezésére nem szükséges minden esetben kitenni a Px-et a mordvinban. Például az ember testrészeinek megnevezésekor elegendő lehet a determinatív genitívusz-akkuzatívusz rag is.

Е Атякш коморо кснавонь кисэ **пилгенть тонгизе.**

'A kakas **kidugta a lábát** (tkp. kidugta lábat) a maréknyi borsóért' (UPTM 1967: 10).

Мес тон, мокша пакарь,

Сюдосак идезень?

'Miért **átkozod meg**, moksa csont **az én gyermekemet**? (UPTM 1963: 265).

Мон саень поланть ков тейса,

Мон саень вастанть ков тейса.

'Az én hites **feleségemet** hova **vigyem**?'

Az én **asszonyomat** hova **vigyem** (tkp. én feleséget)? (UPTM 1963: 207).

A magyarban efféle megoldással nem találkozunk, elképzelhetetlen a birtokos személyjel elhagyása még a főnévi vagy személyes névmási birtokos jelző kitétele mellett is.

A bérkocsis fülét, fejét vakarta,
S imádkozott-e vagy káromkodott,
Nem tudni... (Petőfi 1966: 367).

A Px nélküli szerkezet idegenszerű a mordvinban is, elterjedésében valószínűleg valamelyik szomszédos idegen nyelv játszhatott közre, bizonyára az orosz. A határozott Cx használata a birtokos személyjelek helyett szórványos és vagylagos:

Уш саень полат Черемшанс
Топ саень вастат Черемшанс

'A te hites **feleségedet** a Cseremsanhoz (folyó) (vidd)' (UPTM 1963: 206).

Ez utóbbi példában a *вастам* 'feleségedet' szó birtokos személyjeles ugyanolyan felépítésű mondatban, mint korábban.

A mordvinban a Px-es tárgyas szó szerkezet alaptagja általános ragozású is lehet. Ebben az esetben a közlés szempontjából a cselekvés minőségére való utalás a fontos, a beszélő szándéka szerint a cselekvés hosszantartó voltát emelheti így ki, illetve rámutathat arra, hogy a cselekvésnek nincsenek időbeli korlátai:

учан тетят 'várom az apádat.'

Ožu, azəndan mon eřafkəzən
mon eřafkəzən, mon ařcəfkəzən

'Várj csak, elmondom az életemet, életemet, történetemet' (Keresztes 1990: 95).

A tárgy jelölése a tárgyas szintagma mindkét tagján lehetséges a magyarban és a mordvinban egyaránt. A magyarban a határozott tárgy jelenléte a mondatban határozott igeragozást követel. A mordvinban a határozott tárgy esetén az ige ragozása lehet determinatív, de a tárgy határozottsága önmagában nem teszi kötelezővé az ige determinatív ragozását, egy másik feltételnek is érvényesülnie kell: a tárgyas szó szerkezet igéjének befejezett cselekvést kell jelölnie. A tárgyas szintagmák között alapvető különbség a két nyelvben az, hogy a mordvin erőteljesebben őrzi az uráli alapnyelvre jellemző szintagma-konstrukciót: a határozott tárgy jelölt, a határozatlan jelöletlen.

Bibliográfia

- Bárczi 1980 = Bárczi Géza: *A magyar nyelv múltja és jelene*. Gondolat. Budapest.
- Bubrich 1953 = David V. Bubrich: *Izstoricseszkaja grammatika erzanszkogonaroda*. Szaranszk. MKI.
- Csúcs 1996 = Csúcs Sándor: A birtokos személyragok a finnugorban és az ősermiben. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I.* Szeged. 1999. 15–22.
- Keresztes 1990 = Keresztes László: *Chrestomathia Morduinica*. Tankönyvkiadó. Budapest.

Lavotha 1953 = Lavotha Ödön: A tárgy jelölése a manysiban. *Nyelvtudományi Közlemények* 54: 200–218.

Pusztay 1975 = Pusztay János: A determinálás kifejezése az uráli nyelvekben. *Magyar Nyelvőr* 99: 356–64.

Balázs Géza

A magyar reneszánsz nyelvi stílusa

Reneszánsz, humanizmus¹

A reneszánsz irodalma új nyelvet és új stílust jelent. Alapvető jellegzetességét az elnevezése is mutatja: ’újjászületés’. Újra fölfedezték, megújították az antik kultúrát. A korábbi stíluskorszakkal szemben megerősödik a világias tartalom, a szubjektív vallomás, az esztétikai célzatosság és felbukkan a tisztán szó-
rakoztató célú, s valójában a tömegkultúrát előkészítő művészet.

A reneszánszra való reflektálás, a stíluskorszak megjelölése és megnevezése későbbi. A reneszánsz francia jövevényszó, amely vagy a franciából (*renaissance*) vagy a németből (*Renaissance*) került át a magyar nyelvbe. A francia szó jelentése: ’újjászületés, megújulás; a lélek megújulása kegyelem által; a tavasz érkezése; a fák tavaszi újraéledése, a művészet, irodalom, tudomány újraébredése az antik műveltség hagyományai alapján’, míg a németben már a reneszánsz korát, stílusát is jelentette (Zaicz 2006, 690–691).

A magyar reneszánszot mint magyar nyelvi stílust – hozzávetőleges pontossággal a 16. század elejétől a század végéig számítjuk. (A reneszánsz mint művészeti stílus Itáliában jóval korábban kezdődött, s Magyarországot is korábban érte el.) Finom műgond, emberközpontúság, stílusában az antikizálás: az antik versformák és motívumok utánzása, valamint harmónia és szépség jellemzi. Kedveli a természeti metaforákat (virág, galamb, fülemüle, csillag, napfény). Jellemzi még a díszítő halmozás. Balassi Bálint költői sablonjai között megtaláljuk a vágáns dalok, a virágénekek fordulatait jellemzik. Hitelességgel hatnak nála az idealizálását célzó díszítő halmozások: „én drágalátos palotám, / Jóillatú piros rózsám, / Gyönyörű szép kis violám” (S. I. – B. G. 2005, 265).

A reneszánsz legjelentősebb szellemi áramlatának az antikvitást és az emberközpontúságot összekapcsoló humanizmust nevezzük, amely elsősorban az antik filológiai műveltség és embereszmény jelölője. A humanista ember harmonikus, sokoldalú, tevékeny, művészetalkító jellemvonásokkal rendelkezik.

---

¹ A reneszánsz évben született tanulmányommal tisztelettel köszöntöm a magyar retorika, stilisztika, grammatika művelőjét, Raisz Rózsát.